

MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**AZ ÁLDOZATOK MÉLTÓSÁGA ÉS A
VÁDLOTTAK JOGAI - ÖSSZEHASONLÍTÓ
JOGI TANULMÁNY**

Bárd Károly

Budapest, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

I.	A KUTATÁS TÁRGYA ÉS MÓDSZERE.....	1
II.	AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA	2
1.	Az eljárási jogok közelítése	2
2.	Közelítés a bűnügyi együttműködés révén	5
3.	Az EJEB ítélete a <i>Taxquet</i> ügyben.....	5
4.	Az ítélet indokolásának instrumentális jellege?.....	6
5.	Az újra-felfedezett áldozat.....	8
6.	A sértettekkel való szolidaritás és a vádlotti jogok.....	9
7.	Az érzelmek szerepe a büntető igazságszolgáltatásban	10
III.	AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK.....	12

TÉZISEK

I. A KUTATÁS TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

Dolgozatom egyik központi témája az igazságszolgáltatási rendszerek – meghatározott szempontok szerinti - összehasonlító vizsgálata. Igyekeztem feltérképezni az eltérő megoldások okait, a közelítésre ösztönző tényezőket; törekedtem annak megállapítására is, hogy a valamennyi eljárási rend által teljesítendő funkciók, feladatok milyen különböző intézmények útján valósíthatók meg, az államszervezés formáinak, az állam és az egyén viszonyára vonatkozó felfogások, az igazságszolgáltatás szervezete, stb. függvényében. A disszertáció a “nyugati világ” vagy, ahogy esetenként jelölik, “az Észak” eljárási rendszereinek elemzésére szorítkozik, a tradicionális konfliktus-rendező eljárások vizsgálatától-ismeretek híján- eltekintettem. Ugyanakkor esetenként kiterjesztettem az elemzést a nemzetközi törvényszékek/bíróságok eljárási szabályaira és joggyakorlatára is. Azt tapasztaltam, hogy az utóbbi időszakban nemcsak a nemzeti bíróságok (kivált az alapjog-védelemre (is) hivatott legfelső-és alkotmánybíróságok) folytatnak párbeszédet, de a kommunikációba egyre inkább bekapcsolódnak a nemzetközi ítélkező szervek is. Döntésemet befolyásolta az is, hogy a nemzetközi bíróságok eljárási rendje igazolja: a processzuális megoldások importja nem reménytelen, és működőképes lehet egy „vegyített/amalgám ” rendszer is.

Abból a közkeletű feltételezésből indultam ki, hogy a büntető perjogok közelítésének esélyei viszonylag csekélyek; ezt a feltételezést erősítették az angolszász és a kontinentális eljárás közti különbséget megragadni kísérő elméletek, mindenekelőtt azok, amelyek az inkvizitórius-akkuzatórius (vagy ügyféli-nem ügyféli [*adversary-non-adversary*] fogalompárral jelölik a két rendszert. Mára ez a distinkció meghaladottá vált: ha ugyanis áttekintjük az elmúlt évtizedek változásait, akkor az látjuk, hogy az angolszász eljárási rend távolodott az akkuzatórius ideáltípustól, a kontinensen pedig gyengültek az inkvizitórius elemek. Az eljárási rendszerek közelítése nem hagyta érintetlenül a tudományt sem. Korábban az összehasonlító jogászok inkább arra összpontosítottak, hogy a közelítés, az idegen intézmények transzplantálásának lehetetlenségét igazolják. Az utóbbi időben azonban többen úgy vélik: az árnyaltabb és több szempontú elemzéssel bizonyos előítéletek felszámolhatók és kimutatható, hogy a két rendszer közötti különbségek távolról sem olyan élesek. Emellett kísérletet tettek azoknak az értékeknek, elveknek a felmutatására, amelyek közősek a *common law* és a kontinentális rendszerekben.

A jogközelítést külső tényezők is előmozdítják, ezek közül részletesen tárgyalom az Európai Unión belüli bűnügyi együttműködés harmonizációt kiváltó hatását. Ebben a részben foglalkozom először a dolgozat másik központi témájával, azzal, hogy az áldozati érdekek elismerése, a sértettekkel való együttérzés mennyiben csorbíthatja a vádlottakat óvó garanciákat.

A két rendszer közötti különbségek csökkenésében szerepet játszó külső tényezők közül nem kerülhető meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) esetjoga. A strasbourggi döntések – egyebek között- azzal járulnak hozzá az eljárási jogok közelítéséhez, hogy rögzítik a tisztességes

eljárás alapvető követelményeit (és természetesen az Egyezményben garantált egyéb jogok tartalmát és terjedelmét, amelyek a büntető eljárásban relevánsak lehetnek), és ezeket valamennyi Részes Államnak garantálnia kell. Noha a szubszidiaritás elve korlátot szab az EJEEB túlzó aktivizmusának, mégis születtek olyan döntések Strasbourgban, amelyek a nemzeti jogok korábban megkérdőjelezhetetlennek hitt intézményeinek revíziójára készítették a tagállamokat. Ezek közül a döntések közül is kiemelkedik a 2009-ben született *Taxquet* ítélet, amely-bár Belgiumot érintette- a *common law* világából importált esküdszéki rendszer egyik alapvető sajátosságát – a zsűri indokolást nem tartalmazó verdiktjét kérdőjelezte meg. A dolgozat második fejezetében arra kerestem a választ, hogy léteznek-e az angolszász esküdszéki rendszerben olyan intézmények, amelyek kompenzálják az ítéleti indokolás hiányát. A dolgozat harmadik fejezetében tárgyalom részletesen- a jogirodalmi nézetek, a nemzeti és nemzetközi bíróságok gyakorlatát elemezve- azt a korábban már érintett kérdést, hogy az áldozatokkal való szolidaritás, jogos érdekeik elismerése hogyan hat ki a vádlottak védelmét szolgáló garanciákra. A dolgozat a jogtudományi munkák hagyományos módszertanát követi. Egy-egy kérdés tárgyalásakor álláspontom alátámasztására felhívtam a magyar és a nemzetközi irodalomban megfogalmazott gondolatokat, tételeket. A dolgozat jelentős részét teszi egyes nemzeti felsőbbbíróságok és nemzetközi bíróságok gyakorlatának kritikus elemzése.

II. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

1. Az eljárási jogok közelítése

A dolgozat első fejezetét néhány már-már közhelyszerű tétel ismertetésével indítom és ezek okait illetve helytállóságukat veszem elemzés alá. Az első tétel szerint a nagy igazságszolgáltatási reformok idején a kontinentális Európa tekintett, minták után kutatva, az angolszász világ felé, míg a *common law* országokban a kontinentális rendszer iránti érdeklődés lényegesen renyhébb volt. Annak okait, hogy mi irányította az európai kontinens jogtudósainak és törvényhozóinak figyelmét az angolszász processzuális intézmények felé, az irodalomban többen tárgyalták. Kevesebb figyelmet kapott annak vizsgálata, hogy mi magyarázhatja az angolszász világ viszonylagos érdektelenségét a kontinentális Európa jogszolgáltató rendszerei iránt. Meglátásom szerint ennek részben államszervezési okai vannak (pl. az igazságügyi minisztériumok korlátozott szerepe a jogszabály-előkészítésben), de magyarázatként szolgálhat az amerikai alkotmányosság, és ennek folyományaként a gyakorta az alapjogok korlátozásával járó *common law* büntető igazságszolgáltatási rendszer felsőbbrendűségének mítosza, valamint az összehasonlító jog tudományának a kontinentális dogmatikán alapuló módszertana.

A másik tétel szerint a büntető perjogok közelítésére kicsi az esély: a hagyományokhoz való ragaszkodás ugyanis erősebbnek tűnik a mindennapi jogászai tevékenységet szabályozó eljárási jogok mint az anyagi jogok területén. Érthető a jogászok ellenállása, ha bármi új az elsajátított és rutinná vált fogások további alkalmazását veszélyezteti. Amellett, hogy a jogalkalmazók ragaszkodnak a megszokotthoz, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy egy nemzet eljárási joga hosszú folyamat során kialakult *intézményi rendszeren* belül működik. Az eltérő eljárási

megoldások függenek például az államszervezet központosításának fokától, a bírósági szervezet modelljétől vagy éppen attól, hogy a hivatásosok mellett laikusok is részt vesznek-e az igazságszolgáltatásban, és ha igen, milyen jogkörrel. Mindez pedig akadálya az idegen perjogi intézmények meghonosításának.

Az angolszász és a kontinentális eljárási rendet az irodalomban gyakorta az inkvizitórius-akkuzatórius (vagy ügyféli/nem-ügyféli [*adversary/non-adversary*] vagy az *enquête/contest* fogalompárok) jelölik és ez a hagyományos szembeállítás is szerepet játszott a közelítés esélyeit illető szkepszis kialakításában és fenntartásában. Látszólag ezt sugallták azok az elméletek is, amelyek megkísérelték meghaladni ezeket az alapvetően leíró jellegű distinkciókat, így *Kahn-Freund* teóriája vagy a *Mirjan Damaska* által kimunkált modellek. Én magam is kísérletet tettem a hagyományos megközelítés meghaladására. Ennek lényege, hogy az angolszász (itt alapvetően az észak-amerikai rendszert tartom szem előtt) és az európai kontinentális modell közötti eltérések leginkább a büntető igazságszolgáltatásnak, mint rendszernek *a külvilághoz, más rendszerekhez való viszonyával* ragadható meg. (A rendszert tág értelemben használom, rendszernek tekintem a büntető igazságszolgáltatáson kívüli „hatalmi ágakat”, intézményeket, de a jogon kívüli szabályozási rendszereket is, mint az erkölcs vagy a közvélekedés.) Az európai államszervezési felfogás nem tűri az egymást fedő hatásköröket, a versengő kompetenciákat, rivalizáló jogosítványokat és funkciókat. Ennek megfelelően az igazságszolgáltatás *önmagába zárt, egyetlen funkciót teljesítő, más rendszerektől elszigetelt entitás*. A büntető igazságszolgáltatás egyetlen feladata, kizárólagos funkciója valamely *„történeti tényállás” megállapítása és annak jog szerinti megítélése*. A rendszer egyedül e kizárólagos funkcióra vetítve nyitott: ha más, a büntetőeljárás kívüli információk azzal kecsegtetnek, hogy a tényállás megállapítását elősegítik, úgy ezeket az információkat a rendszer aggályok nélkül befogadja. Ezt szolgálja a bizonyítási eszközök szabad beszerzésének és felhasználásának rendszere; nem számít, hogy az információkat olyan módszerekkel szerezték be, amelyek idegenek a büntetőeljárás szabályaitól, sőt az információ felhasználásának az sem akadálya, hogy az adott módszer alkalmazása magában a büntetőeljárásban tilalmazott. A lényeg ugyanis az, hogy a döntéshozó minden releváns információ birtokába jusson. Egyébként azonban a rendszer zárt – nem kalandozik a törvényhozás területére, nem hajlandó annak nyilvánvaló gyengéit korrigálni, ha a konkrét ügyben valamely jogszabály alkalmazása elfogadhatatlan eredményhez vezetne. Erre legfeljebb kerülő úton, a vádemelés mellőzése formájában vállalkozik, ha elismeri az opportunitás elvét; ilyenkor viszont büntetőeljárás nem is indul, de legalábbis elmarad annak főszakasza, a bírósági eljárás (ezen a gyakorlatban a materiális bűncselekmény fogalom sem igen változtat). Innen van, hogy az európai rendszerek inkább a rendes igazságszolgáltatástól elkülönülő intézményeket – alkotmánybíróságokat, az ombudsmani tisztséget – hívnak életre a törvényhozó kontrolljára.

Az európai rendszer azt sem engedi, hogy a közvélekedés behatoljon az igazságszolgáltatásba; ez az oka annak, hogy az európai eljárási jogok ellenálltak a „tiszta” esküdszéki rendszer meghonosításának. Az esküdtek, a vádlottal egyenrangú ítélezők – nem úgy, mint a hivatásosok – az igazságtalan jogot akár félre is tehetik, és a történelem azt igazolja, hogy az esküdszék

Angliában jelentős szerepet játszott a büntető igazságszolgáltatás humanizálásában. Az angol vagy amerikai esküdtszék általános verdiktje– bűnös-nem bűnös – egyébként elfedi, hogy mi volt a felmentés tényleges indoka: a tények korrekt értékelése vagy az igazságtalannak értékelt jog ignorálása. A kontinensen, ahol az esküdtek a szabírákkal együtt ítéleznek, nincs mód arra, hogy a pozitív jogot figyelmen kívül hagyják. De még ha egyedül döntenek is az esküdtek, nehéz számukra a jogot félretenni, mert nem generális verdiktet hoznak, hanem a bíró által több-kevesebb precizitással megfogalmazott kérdésekre válaszolnak. Igaz, az esküdtszék tagjai nem adják indokát annak, hogy miért válaszoltak igennel vagy nemmel az egyes kérdésekre. De a kontinensen megfigyelhető tendencia, hogy éppen a karizmatikus uralomgyakorlást, illetve a kádi-igazságszolgáltatást jellemző e jogától fosztják meg az esküdtszéket azzal, hogy verdiktjének indokolására kényszerítik és döntését a felsőbbíróságok racionális kontrolljának vetik alá.

A más rendszerektől való elzártság az oka annak is, hogy a vád és a védelem megállapodásai, az ún. konszenzuális eljárások, mindig magát a büntető igazságszolgáltatást szolgálják: vagy az igazságszolgáltatás működőképességének megőrzését hivatottak biztosítani, vagy az igazságosnak gondolt döntést azzal, hogy ily módon törvényileg honorálják a beismerést. Nem úgy, mint az Egyesült Államokban, ahol a *plea bargaining* alapja egyebek között az, hogy az ügyész mégiscsak valamifajta eredményt felmutatva újraválasztásának esélyeit növelheti. (A politika és a közvélekedés kizárását szolgálja a kontinensen egyébként az is, hogy a rendes igazságszolgáltatás szereplői a kontinensen kinevezett tisztviselők, azaz nem választás útján nyerik el tisztségüket.)

A rendszer zártságából, abból, hogy az eljárás kizárólagos funkciója „*történeti tényállás*” megállapítása és annak jog szerinti megítélése, következik, hogy a bizonyítás rendszere szabad: minden, a tényállás valósághű megállapításával kecsesgató bizonyíték felhasználható. Mivel nem a felek prezentálják a bizonyítékokat, és mert nem laikusok értékelik azokat, nincs szükség részletes szabályokra, amelyek előírják, hogy miképp lehet, és miképp nem lehet bizonyítani. A *common law* rendszerben ismert bonyolult, részletező és terjedelmes *law of evidence* nem létezik a kontinensen. Természetesen a kontinentális eljárási törvényekben is vannak a bizonyítás mikéntjét előíró szabályok, de az eljárásjog meglehetősen „nagyvonalú” a törvénnyel ellentétesen megszerzett bizonyíték felhasználhatóságát illetően.

Mindezek ellenére azt látjuk, hogy a kontinentális és az angolszász eljárási modellek elemeinek kölcsönös átvétele nem egészen reménytelen- ezt igazolják legalábbis a második világháborút követően felállított nemzetközi büntető törvényszékek eljárási szabályzatai. Ebből azonban nem következik feltétlenül, hogy a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek is készek lennének idegen elemek befogadására. Tény, hogy a nemzetközi bíróságok nem valamely nemzeti kultúrába ágyazva járnak el, hanem kulturálisan mintegy „légüres” térben működnek; eljárási rendjüket nem determinálja az igazságügyi szervezet egyik vagy másik modellje, és ezért tűrik az amalgám szabályozást. Ám ha áttekintjük az elmúlt évtizedek változásait, akkor az látjuk, hogy az angolszász eljárási rend távolodott az akkuzatórius ideáltípustól, a kontinensen pedig gyengültek az inkvizitórius elemek. Az eljárási rendszerek közelítésével párhuzamosan nőtt az olyan

jogirodalmi munkák száma, amelyeknek szerzői nem az eltérések felmutatására törekcszenek, hanem ehelyett a két rendszert egyaránt jellemző értékeket keresik.

2. Közelítés a bűnügyi együttműködés révén

A jogharmonizáció irányába ható külső tényezők közül kiemeltem a súrlódásmentes, hatékony nemzetközi együttműködés iránti igényt. A kooperáció sikere magától értetődően feltételezi, hogy az abban résztvevők jogrendje –legalább az elveket tekintve- mutasson némi hasonlóságot. A bűnügyi kooperáció hatékonysága az áruk szabad áramlására és a személyek korlátozás-mentes mozgására tekintettel kivált az Európai Unióban létfontosságú, és az Unió rendelkezik is azokkal az eszközökkel, amelyek a harmonizációt elvileg biztosítani képesek. Az Európai Unió tagállamai között az együttműködés a kölcsönös elismerés elve alapján folyik, amelynek alapja a bizalom. Ha ez valóban megvan, az eltérések az egyes tagállamok jogrendszerében nem gátolják a hatékony együttműködést. Ám az Unió alkotta jogi aktusok alkalmazása azt mutatta, hogy a kölcsönös elismerés elve nem valódi alternatívája a jogharmonizációnak. A bizalom egymás igazságszolgáltatási rendszerei iránt ugyanis nem eleve adott, azt ki kell érdemelni. Márpedig az európai elfogatóparancs végrehajtásával összefüggésben kiderült, hogy a bizalom gyakorta hiányzik és ezért elkerülhetetlen a jogharmonizáció. Az Unió jogi aktusokat áttekintve a következőket állapítottam meg: először is, az áldozati jogok harmonizációjára van hajlandóság az EU tagállamaiban. Az áldozatok védelme, jogaik biztosítása legitim cél, de- ezt igazolja, egyebek mellett, a dolgozatban elemzett *Pupino* ítélet- megvan a kísértés arra, hogy a bűnüldözés könnyítése érdekében, a vádlotti jogok kurtításának igazolására hívják fel az áldozatok érdekeit. Másodszor: a terhelti jogok harmonizációjára irányuló kísérletek eddig szerényebb eredményt hoztak, bár kétségtelen, hogy az uniós jogalkotás e téren évtizedünkben felgyorsult. A tagállamok közötti bizalmat feltételező, a kölcsönös elismerés elvén alapuló uniós jogi aktusok működése a gyakorlatban azt igazolta, hogy még mindig jelentősek a másik rendszerével szembeni fenntartások. És végül: a kölcsönös bizalmat feltételező jogi aktusok működtetése során tapasztalt bizalmatlanság újabb-és újabb, a harmonizáció irányába ható jogi aktusok elfogadását eredményezi, köztük azokat, amelyek a vádlottakkal való tisztességes bánásmódot garantálják. Az uniós szabályok kiváltják a nemzeti jogok közelítését. Az egyes tagállami jogok hasonlósága, az áldozati érdekek és a vádlotti jogok közel azonos szintű védelmi szintje teremti meg a bizalmat, a súrlódásmentes együttműködés feltételét. Az azonban nem garantált, hogy a megkívánt védelmi szintet valamennyi tagállam képes vagy hajlandó biztosítani. Nem zárható ki, hogy ebben az esetben az Unión belüli bűnügyi együttműködés sikere érdekében lesznek szereplők, akiknek közreműködésére nem fognak igényt tartani.

3. Az EJEB ítélete a *Taxquet* ügyben

A büntető igazságszolgáltatási rendszerek közelítését segíti elő az Európai Emberi Jogi Bíróság azzal, hogy meghatározza a tisztességes eljárás tartalmát és rögzíti, hogy milyen feltételek mellett és milyen mértékben korlátozhatók az egyén alapvető jogai a büntető eljárásban. Bár a strasbourgi Bíróság aktivizmusának határt szab, hogy végső soron a Részes Államok konszenzusát feltételező

nemzetközi szerződés rendelkezéseit kell értelmeznie és alkalmaznia, mégis születtek olyan döntések, amelyekben a Bíróság a kontinentális vagy az angolszász eljárási modell valamely alapintézményéről állapította meg azt, hogy összeegyeztethetetlen az EJEE 6. cikkében garantált tisztességes eljárás követelményével. Ezek közül is kiemelkedik a 2009-ben született *Taxquet* ítélet, amely-bár Belgiumot érintette- a *common law* világából importált esküdszéki rendszer egyik alapvető sajátosságát – a zsüri indokolást nem tartalmazó verdiktjének Egyezmény-konformitását kérdőjelezte meg. A *Taxquet* ítélet ellentmondásos: korábban az EJEB kimondta, hogy az indokolt döntéshez jog a tisztességes eljárás implicit jogosítványa, majd úgy foglalt állást, hogy e jogot nem kell garantálni az esküdszéki eljárásban. Ez azért meglepő, mert mind a nevesített mind pedig az implicit jogok (köztük az indokoláshoz való jog) – akárcsak maga tisztességes eljáráshoz való jog – abszolút érvényű jogok, abban az értelemben, hogy nincs olyan helyzet, amelyben a tisztességes eljáráshoz való jogtól vagy annak valamely részjogosítványától való *totális* megfosztás igazolható lenne. Márpedig az ítélet indokoláshoz való jog vonatkozásában mintha a totális megfosztást a strasbourgi Bíróság elfogadhatónak tartaná.

4. Az ítélet indokolásának instrumentális jellege?

A *Taxquet* ítélet előidézte ellentmondás feloldására azt a hipotézist állítottam fel, hogy az ítéleti indokolás instrumentális: egyéb célokat, értékeket, érdekeket szolgál. Ezek a bizalom megteremtése és fenntartása az igazságszolgáltatás iránt, a jogorvoslati jog elősegítése és a döntéshozó pártatlanságának biztosítása. Feltételeztem, hogy az esküdszéki rendszerben vannak olyan „instrumentumok”, amelyek ezt a funkciókat betöltik és kompenzálják a verdikt indokolásának hiányát. A dolgozatban igazoltam, hogy ez a feltevés a jogorvoslati jogot illetően nem helytálló. Bizonyítottam azt is, hogy mai viszonyok között az esküdszék reprezentatív összetétele- ez lenne, egyebek között, a bizalom forrása- alig garantálható. A pártatlanság biztosítására a zsüri-rendszerben az esküdtek kiválasztására, irányuló eljárás, azon belül a zsüri-rendszer hagyományos intézménye, az esküdtek indokolás nélküli eltávolítása (*peremptory challenge*) áll rendelkezésre. Az elemzés végén arra jutottam, hogy a potenciális esküdtek indokolás nélküli eltávolítása sokkal inkább ahhoz vezet, hogy az így a „talpon maradt” esküdtek az egyik vagy a másik fél irányában lesznek elfogultak. Ezért (is) a *common law* országok egy részében ma már nem létezik az intézmény. Az Egyesült Államokban azonban ragaszkodnak hozzá, elsősorban azért, mert hagyományosan a *vádlottakat védelmező humanitárius intézménynek*, a vádlottakat illető *due process* jogosítványnak tekintik. Ha a *peremptory challenge* valóban feltétele a vádlottal való tisztességes bánásmódnak, úgy felvethető - miképp azt többen javasolják is-, hogy maradjon meg, de kizárólag a vádlott által igénybe vehető jogként. Egy ilyen javaslat mellett felhozható a *favor defensionis* elve, amely egyebek között a büntetőper „vezér-princípiumában”, az ártatlanság vélelmében ölt testet. A vélelem azt hivatott szolgálni, hogy az ártatlanok elkerüljék a téves felelősségre vonást. A *peremptory challenge*, ha azt kizárólag a védelem számára tartjuk fenn, e célt hatékonyan szolgálhatja: a vádlott számára kedvező összetételű zsüri verdiktje feltehetően nem sújtja majd azt, aki ártatlan.

A vádlott javára részrehajló esküdtszék persze nem pártatlan; az egyoldalúan igénybe vehető *peremptory challenge* nem garanciája a döntéshozó pártatlanságának, amelynek biztosítására más eljárási rendszerekben (egyebek mellett) az ítélet indokolása szolgál. De akik a kizárólag a védelem által igénybe vehető *peremptory challenge* mellett állnak ki, érvelhetnek azzal, hogy a „pártatlansági deficitet” kiegyenlíti az, ami a védelemnek létjogosultságot ad: minimalizálja annak lehetőségét, hogy ártatlanokat sújtson a büntetőjog. Ám ez az érvelés hibás. A bírót, aki akár csak kis mértékben elfogult, akár a vádlott javára, nem ismerjük el pártatlan döntőnek. Az ártatlanság vélelme azért nem kompenzálja a pártatlansági deficitet, mert a tisztességes eljárásen belül csak az azonos funkciójú komponensek egyenlíthetik ki egymást; ha valamely elem gyengébben érvényesül, akkor ezt csak olyan másik komponens kompenzálhatja, amelynek ugyanaz a rendeltetése. Az ENSZ Egyezségokmányokmány 14. cikk 3. vagy az európai Egyezmény 6. cikk 3. pontjában nevesített, kizárólag a büntető ügy vádlottait illető jogok (a vád megismerésének joga, a védekezéshez és védő közreműködéséhez való jog, jog a megfelelő felkészülésre, tanúk állításának és kikérdezésének joga) segíthetnek az igazság kiderítésében, de akár gátolhatják is azt. Alapvető funkciójuk ugyanis az, hogy elejét vegyék azok megbüntetésének, akik valójában ártatlanok. Az ártatlanság vélelmének is alapvető funkciója a téves elítélés megakadályozása, akár azon az áron, hogy a ténylegesen bűnösök elkerülnek a felelősségre vonást: ezt ismerjük el az *in dubio pro reo* szabályával.

A bírói pártatlanság ugyanakkor *többfunkciójú* eleme a tisztességes eljárásnak: először is az Egyezségokmány 14. cikkének 3. pontjában, illetve az Egyezmény 6. cikkének 3. pontjában írt védelmi jogokhoz és az ártatlanság vélelméhez hasonlóan, csökkenti annak valószínűségét, hogy ártatlanokat ítéljenek el. Emellett azonban erősíti az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat, egyebek között azzal, hogy növeli annak az esélyét, hogy helyes, igazságos döntés születik: nemcsak azt garantálja, hogy az ártatlant nem sújtja majd a büntetőjog, de azt is, hogy a bűnös elnyeri büntetését. Ez utóbbi nem funkciója az ártatlanság vélelmének- ezért nem kompenzálhatja a pártatlanságból tett engedményt. A kiegyenlítés csak a másik irányból képzelhető el: az ártatlanság vélelméből adódó követelmények lazítása igazolható lehet a bíró pártatlanságát biztosító kvalitásokra, felkészültségre és tapasztalatra hivatkozással. Ezt tette az EJEB, amikor az ártatlanság vélelméből (is) levezethető hallgatás jogának korlátozását a *Murray* ügyben elfogadhatónak tartotta- egyebek között- azzal az érveléssel, hogy erre csak a felkészült hivatásos bírák- és nem a laikus esküdtek- előtt folyó eljárásokban kerülhet sor.

Az elemzés eredményeképp *megdőlt az indító hipotézisünk*, hogy az indokolás instrumentális jellegű, hiánya pedig azért elfogadható, mert az indokolt ítélet által teljesítendő funkciók ellátására: az igazságszolgáltatásba vetett bizalom fenntartására, a döntőnkéi elfogulatlanság biztosítására és a jogorvoslati jog érvényesítésére az esküdtszéki rendszerben megvannak a megfelelő alternatív intézmények.

5. Az újra-felfedezett áldozat

Dolgozatom záró fejezetében vázolom azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a sértett perifériális státuszba került a büntető eljárásban és keresem azokat a tényezőket, amelyek „újrafelfedezését” eredményezték. Tény, hogy a múlt század 70-es éveinek végétől a figyelem mind a nemzeti jogokban, mind pedig nemzetközi téren egyre inkább az áldozatok igényei iránt fordult és megfogalmazódott a követelés egy áldozat-centrikus eljárási rend kialakítására. A sértett újrafelfedezése számos körülménnyel magyarázható. A korszak divatos anti-professzionalizmusa (lásd például az anti-pszichiátriai mozgalmat) a büntető igazságszolgáltatást sem hagyta érintetlenül és a kezelési elmélet (*treatment ideology*) válságát eredményezte. *Nils Christie* 1977-ben publikált tanulmányában a sértett kirekesztését arra vezeti vissza, hogy a hivatásosok eltulajdonították az érintettek konfliktusát. A hivatásos tolvajok: a jogászok és a gyógyító-kezelő személyzet közül az utóbbiak kárhóztathatók leginkább azért, hogy a sértettet az igazságszolgáltatás területéről száműzték. Ők ugyanis tagadják, hogy a bűnelkövetés két fél közötti konfliktus; számukra csak az egyik szereplő, az elkövető létezik, őt kell kezelni, gyógyítani. A bűnelkövetés konfliktusként értelmezése megkérdőjelezi a professzionális gyógyítók létjogosultságát; a konfliktus ignorálása feltétele annak, hogy a büntettet kezelés tárgyának tekinthessék.

A rehabilitatív (*treatment*) modell kudarcát követően újraéledt a klasszikus büntetőjogi irányzat, amely – legalábbis az Egyesült Államokban – nemcsak a büntetések arányosságát, hanem szigorítását is követelte (*just desert*). Az áldozat-központú igazságszolgáltatási rendszer a kemény büntetőpolitikát hirdető neoklasszicista irányzat hiteles alternatívájának tűnt és annál mégiscsak emberségesebb bánásmódot ígért.

A kollektív jogok hatékonyabb érvényesítése iránti követelés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az áldozatok érdekei és jogai az előtérbe kerültek. Az egyedi bűncselekmény sértettjei sokszor marginalizált kisebbségi csoportok képviselőinek tekinthetők. A felelősök megbüntetése, az hogy az áldozatok hallathatják hangjukat, a teljes csoport szabadság-érdekét szolgálja és a kollektíva méltóságát állítja vissza. Az áldozatok igényeinek elismerése összefüggésbe hozható a szervezett bűnözés terjedésével: a kriminális szervezetek által bevetett durva eszközökre válaszként a múlt század 80-as éveitől kezdődően számos országban vezettek be áldozat- és tanúvédelmi intézkedéseket. Az áldozatok felé fordulást előidézhette az is, hogy az 1980-as években egyre többet tudott meg a világ közvéleménye a diktatúrákban elkövetett tömegmértű, az állam által ösztönzött súlyos emberi jogsértésekről. Talán ezzel is magyarázható, hogy az első globális nemzetközi dokumentum, amely elismeri az áldozatok jogait és figyelemmel van igényeikre, az ENSZ 1985. évi Deklarációja nemcsak a bűncselekmények, de a hatalommal való visszaélés áldozatairól is szól. Végül közrejátszott az áldozatokkal való szolidaritás, a jogaik és igényeik iránti érzékenység erősödéséhez az a körülmény, hogy a hidegháború végével újra realitássá vált egy állandó nemzetközi büntetőbíróság felállításának gondolata. 1998-ban elfogadták a római Statútumot és megszületett a NBB, amely a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények felett hivatott ítélni. Az NBB feladata, hogy véget vessen a tömegmértű emberi jogsértésekért

leginkább felelősök büntetlenségének és ezzel elégtételt szolgáltatson az áldozatoknak és visszaadja méltóságukat.

Megfigyelhető, hogy ma már a büntetőjog tudománya, azon belül a büntetőjogi dogmatika sem közömbös az áldozat iránt. A múlt század 80-as éveitől kezdődően egy ideig a büntetőjogászokat inkább az a kérdés foglalkoztatta, hogy a sértett közrehatása miképp hat az elkövető büntetőjogi felelősségére. A 90-es években a büntetési rendszer részkérdései – a jóvátétel, a közvetítői eljárás eredményeképp alkalmazott szankciók – kerültek az érdeklődés középpontjába. A legutóbbi időben pedig arról folyik a vita, hogy a mennyiben ismerhető el a sértettek a jogi normákba vetett bizalmának helyreállítása (amely bizalmat a büntett megingatott) a büntetés önálló céljaként, valamint arról, hogy melyik büntetési elmélet (az abszolút vagy a relatív teóriák) alapján igazolható a sértettek elégtétel iránti érdeke. A büntető eljárási jog tudományában pedig többen tettek kísérletet áldozat-központú modellek kidolgozására.

6. A sértettekkel való szolidaritás és a vádlotti jogok

Az értekezés utolsó fejezetében vázolom a sértettek eljárási helyzetét az angolszász és a kontinentális modellben. Véggkövetkeztetésem az, hogy a kontinentális eljárási rend tolerálja a sértettek participációs jogait, azt hogy a bizonyítási eljárásban részt vegyenek. Az angolszász rendszerben a sértettnek nincs szerepe a bizonyítási eljárásban, peralakító jogosítványokkal nem rendelkezik. Arra azonban ma már módot adnak számára, hogy kulcsfontosságú döntések meghozatala előtt álláspontját kifejtthesse. Az Egyesült Államokban 2004-ben született áldozati jogokat tartalmazó törvény kimondja: az áldozat jogosult arra, hogy a körzeti bíróságok előtt folyó eljárásban ésszerű keretek között meghallgassák az olyan nyilvános üléseken, amelyeknek tárgya a vádlott szabadlábra helyezése, a vád beismerése, illetve a beismerés elfogadása (*plea*), a büntetés kiszabása vagy a feltételes szabadságra bocsátás. Talán nem véletlen, hogy az amerikai rendszerben a sértett éppen ezen döntések előtt hallathatja szavát. Feltételezhető ugyanis, hogy az áldozatok nagyobb része nem a vádlott számára kedvező döntés mellett érvel. Amikor az Egyesült Államokban az áldozatok számára biztosították, hogy nyilatkozzanak arról, milyen hatással volt rájuk a büntett, számos jogíró vélte úgy: az áldozatok státuszát erősítő reform köpenyébe bújtatva kívánták a konzervatív „*law and order*” hívei elrejtteni a valódi szándékot, a büntetéskiszabás további szigorítását.

Érdekes eredménnyel zárult elemzésem, amelynek során arra kerestem a választ, hogy a vádlott mellett az áldozat is hivatkozhat-e a tisztességes eljáráshoz való jogra. E kérdésben ugyanis ellenkező álláspontra jut az EJEB és az Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság (IACHR), miközben az európai és az amerikai egyezmény vonatkozó rendelkezéseinek szövege csaknem azonos. Az EJEB szerint kizárólag a büntető ügy vádlottjai hivatkozhatnak a 6. cikkre (eltekintve a büntető perben polgári jogi igényt előterjesztő magánféltől). Az IACHR ezzel szemben az Amerikai Emberi Jogi Egyezménynek a tisztességes eljáráshoz való jogról szóló rendelkezését (amely – legalábbis a büntetőeljárást érintő részében – tartalmilag egyezik az EJEE 6. cikkének 1. bekezdésével) úgy értelmezi, hogy az az áldozatokat is megilleti. Mindez nem jelenti azt, hogy az

EJEE és a strasbourgi Bíróság érzéketlen lenne a sértettek igényei iránt. Érdekeik védelme ugyanis biztosított azzal, hogy az állam igenis köteles a szubsztantív jogait – az élethez, a fizikai integritáshoz vagy a magánélethez való jogukat – sértő magatartásokat kriminalizálni és gondoskodni a büntető jogszabályok hatékony alkalmazásáról. (Ez a pozitív kötelezettség doktrínája, amelynek értelmezésével részletesen foglalkozom az utolsó fejezetben.)

Aggályosnak tartom, hogy a Nemzetközi Büntető Bíróság tanácsának döntését, amelyben az AEJB és az EEJB esetjogára (is) hivatkozással arra jut, hogy a sértettek már az eljárás vizsgálati szakaszában gyakorolhatják participációs jogait. Az EJEB-nek ítéleteiből levont következtetés, hogy a sértetteket is megilleti az európai Egyezmény 6. cikkében biztosított tisztességes eljáráshoz való jog- attól függetlenül, hogy kártérítési igényt előterjesztenek- e-egyértelműen hibás. Az EJEB ugyanis éppen azt mondta ki, hogy nem hivatkozhatnak az áldozatok a 6. cikkre, ha kizárólag punitív céllal kívánnak az eljárásban fellépni. Harmadik személyek üldözésére és megbüntetésére irányuló jog az európai Egyezmény szerint önmagában nem létezik; ennek kapcsolódnia kell a sértett igény-érvényesítéséhez, még akkor is, ha ez az igény csupán szimbolikus elégtételre irányul vagy olyan jog védelmére, mint az egyén „jó hírneve”; az Egyezmény tehát nem garantálja a „bosszú jogát”. A strasbourgi Bíróság éppen annak ellenkezőjét mondja ki kategorikusan, mint amit esetjogából az NBB tanácsa levon: az EJEB szerint a 6. cikk nem garantálja az áldozatok jogát arra, „hogy részt vegyenek abban a harcban, amelynek célja, hogy a bűnösök ne kerülhessék el a felelősségre vonást”.

Az AEJB joggyakorlatára való hivatkozás pedig azért elhibázott, mert szem elől téveszti, hogy az amerikai emberi jogi bíróság milyen kontextusban ismerte el az áldozatok jogát az eljárásban való részvételle. Az idézett döntésekben az AEJB azért marasztalta el az államokat, mert bűnüldöző hatóságai és igazságszolgáltatási szervek nem voltak hajlandók az államilag szervezett, támogatott vagy tolerált emberi jogsértések felelőseinek felkutatására és megbüntetésére. Az igazságszolgáltatás nem azt tette, ami a dolga: ahelyett, hogy igyekezett volna a tényeket feltárni, értékelni a feltételezett elkövetők felelősségét, a bűnösöket menteni igyekezett. Az igazságszolgáltatás cinkosként még növelte az emberi jogsértések súlyát. Ebben a kontextusban az áldozatok joga a felelősök megbüntetéséhez „pusztán” azt a követelést jelenti, hogy az igazságszolgáltatás „normális” módon, ne pedig bűnpártolóként működjön. Valójában nincs többről szó, a *fairness* a sértettek vonatkozásában nem jelent a vádlotti jogokkal összevethető konkrét jogosítványokat. „Normál” körülmények között, akkor, ha a bírák hajlandók és merik azt tenni, ami a dolguk, az áldozatoknak a felelősök megbüntetésére irányuló joga és ezen belül részvételi jogai, egyszerűen nem értelmezhetők.

7. Az érzelmek szerepe a büntető igazságszolgáltatásban

Az értekezésben több bírósági döntés példáján igazolom, hogy az áldozati érdekek elismerése, a sértettekkel való szolidaritás, megfelelő kompenzáló intézmények hiányában, veszélyezteti a vádlottakat óvó garanciális szabályok érvényesülését. Ezek az ítéletek azt is sejtetik, hogy a bírák sem képesek mindig kivonni magukat késői modernitást jellemző nyilvános és politikai

diskurzusból. Ők is tagjai *Susanne Karstedt* fogalmazását kölcsön véve „a valahol a távolban elszenvedett fájdalmakat felfokozott érzellemmel követő nézőseregnek”. A probléma az, hogy ez az érzelme-töltetű diskurzus nélkülözi azt a bizonyos fokú kívülállást, távolságtartást és pártatlanságot, amit leginkább az igazságszolgáltatás szereplőitől várunk el, ahhoz, hogy érzelmeiket és morális elkötelezettségüket hitelesnek fogadjuk el. Kérdés, hogy nem veszélyeztet-e a döntés legitimitását, ha a döntéshozó nem képes kivonni magát a közzszférát uraló heves és mulandó, ám ugyanilyen sebesen visszatérő emóciók alól.

Aligha tagadható, hogy ma már az érzelmek nyíltan visszaáramlanak a büntető igazságszolgáltatásba. Ez elsőre meglepőnek tűnhet, mert hiszen még a középkori *inkvizitórius* per fénykorában is, amikor is a büntetésekben-akárcsak a minden ésszerűséget nélkülöző feltétlen kegyelemben- a középkori kedély féktelensége, a szélsőséges szenvedélyek öltöttek testet, *az eljárás a ráció szabályait követte*. Az istenítéletek helyébe lépett vizsgálat kétségtelenül racionális műveletek sorozata. A formális vagy legális bizonyítási rendszerében, az a tétel, hogy két szemtanú vallomása vagy a beismerés elégséges az elítéléshez, empirikus tapasztalatot emelt szabállyá. És a vallomás kicsikarására a test gyöttrését, a tortúrát is a ráció szabályainak megfelelően alkalmazzák. A legális bizonyítási rendszer tehát a ráció térhódításának kezdetét jelzi: az igazság kiderítése már nem igényli az isteni beavatkozást. De a vizsgálat minden részletét előíró formális szabályok az egyes ember megismerési potenciáljával szembeni szkepszist tükrözik: a földöntúli üzenet helyébe nem léphet a tökéletlen halandó ítélete. A legális bizonyítást felváltó modern per szabad bizonyítási rendszerének alapja viszont már az ismeretelméleti optimizmus: a ráció szabályait valamennyien képesek felismerni és alkalmazni. Az ítéleti indokolásban a bíró számot ad az ítélethez vezető gondolati folyamatról, a fellebbviteli testület pedig ellenőrzi, hogy a bíró valóban a ráció szabályait követte-e. A modern büntető eljárás alapfeltevése az értelem kizárólagossága és mindenhatósága; ígérete az, hogy az Ész mellett nem lesz tere az érzelmenek. Az ígéret azonban hamis, az igazságszolgáltatás csak színleli az érzelmek száműzését. *Justitia* szemén a kendő nemcsak azt nem engedi, hogy az istennő lássa, ki helyezte a nehezéket a mérleg egyik és ki a másik serpenyőjébe. A kendő arra is való, hogy palástolja az érzelmeket, eltakarja a lélek tükrét; a szemet, amely elátkoz és öl, amely bátorít és reményt ad.

Az érzelmek visszaáramlását konstatáló szerzők többsége ebből nem azt a következtetést vonja le, hogy az érzelmeket fel kell tartóztatni. Ehelyett a korábban elhanyagolt terület alapos elemzésére hívnak fel. *Sajó András* szerint illúzióknak bizonyult az az ígéret, hogy az igazságszolgáltatás hatékonyságát majd az érzelmek távoltage fogja garantálni. A ráció és az azt megtestesítő intézmények képesek az érzelmeket megfelelő mederbe terelni, de a tényleges történések megértéséhez azokat figyelembe kell venni. Az érzelmeket nem száműzni kell (ez amúgy is reménytelen lenne), hanem elemezni. És további kutatások alapján dönthetjük el, hogy az érzelmek szerepére kiterjedő vizsgálatok valóban hatékonyabb szabályozó modellek megalkotását eredményezik-e.

III. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

BÁRD Károly: *A vádlottak jogai és a sértettek érdekei a büntető eljárási törvény-javaslatban*, IN: VÁLOGATÁS A 2016-BAN ÉS 2017-BEN TARTOTT TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYEK ELŐADÁSAIBÓL (Gönczöl Katalin, Zséger Barbara (szerk.), Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 2017), 177-186.

BÁRD Károly: *Can the Jury Survive after the Judgment of the European Court of Human Rights in Taxquet v. Belgium?*, IN: VISIONS OF JUSTICE: LIBER AMICORUM MIRJAN DAMASKA (Bruce Ackerman, Kai Ambos, Hrvoje Sikiric (szerk.), Berlin: Duncker und Humblot, 2016), 77-93.

BÁRD Károly: *A sértettek eljárási jogai a nemzetközi bíróságok gyakorlatában*, IN: KODIFIKÁCIÓS KÖLCSÖNHATÁSOK: TANULMÁNYOK KIRÁLY TIBOR TISZTELETÉRE, (Hack Péter, Horváth Georgina, Király Eszter (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2016), 114-140.

BÁRD Károly: *Victim's Rights and Due Process*, IN: FREEDOM AND ITS ENEMIES. (Uitz Renáta (szerk.), ague: Eleven International Publishing, 2015), 189-205.

BÁRD Károly: *Az áldozatok jogállása a nemzeti es a nemzetközi büntetőeljárásban*, IN: GÁLYAPADBÓL LABORATÓRIUMOT: TANULMÁNYOK FINSZTER GÉZA PROFESSZOR TISZTELETÉRE. (Hack Péter, Király Eszter, Korinek László, Patyi András (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015), 205-216.

BÁRD Károly: *A vádlottak jogai és az áldozatok érdekei - megteremthető a harmónia?*. 62 BELÜGYI SZEMLE: A BELÜGYMINISZTERIUM SZAKMAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA (5) 11-17 (2014).

BÁRD Károly: *Az eljárási rendszerek közelítése*, IN: PUSZTAI LÁSZLÓ EMLÉKÉRE (Bárd Petra, Hack Péter, Holé Katalin (szerk.), Budapest: P-T Műhely, 2014), 23-32.

BÁRD Károly: *Az igazságszolgáltatási rendszerek összehasonlító vizsgálata - jogközelítés - vádlotti jogok*, IN: BÉKÉS IMRE EMLÉKKÖTET. (Gellér Balázs, Csige Zoltán (szerk.), Budapest: Tullius Kiadó, 2013), 16-34.

BÁRD Károly: *Történelmi igazságtétel - Ötven évvel az Eichmann per után*, 74 ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 35-49 (2012).

BÁRD Károly: *The Impact of the Lisbon Reform Treaty in the Field of Criminal Procedural Law*, 2 NEW JOURNAL OF EUROPEAN CRIMINAL LAW (1) 9-20 (2011).

BÁRD Károly: *Az eljárási jogok közelítésének esélyei a Lisszaboni Szerződés tükrében*, IN: ÖRÖKSÉG ÉS BÜNTETŐJOG: EMLÉKKÖNYV BÉKÉS IMRE TISZTELETÉRE. (Belovics Ervin, Tamási Erzsébet, Varga Zoltán (szerk.), Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar (PPKE JÁK), 2011), 57-61.

BÁRD Károly: *Bizonyítási rendszerek és az igazság kiderítése büntető ügyekben*, IN: MAGYAR BÜNTETŐJOGI TÁRSASÁG: JUBILEUMI TANULMÁNYOK. (Fenyvesi Csaba (szerk.), Budapest; Pécs: Magyar Büntetőjogi Társaság, 2011), 29-34.

BÁRD Károly: *The Difficulties of Writing the Past Through Law: Historical Trials Revisited at the European Court of Human Rights*, 81 REVUE INTERNATIONALE DE DROIT PENAL (1-2) 27-45 (2010).

BÁRD Károly: *Division of Jurisdiction between National and International Courts: What Role Should the European Human Rights Court Play?*, IN: HOMAGE TO IMRE A. WIENER: PROCEEDINGS OF THE AIDP REGIONAL CONFERENCE CELEBRATING 30 YEARS OF FINNISH HUNGARIAN CRIMINAL LAW SEMINARS GYARMATPUSZTA (HUNGARY) 30 APRIL 2009 - MAY 2009. (Konferencia helye, ideje: Gyarmatpuszta, Magyarország, 2009.04.30-2009.05. Toulouse: Editions Erès, Nouvelles études pénales; 22, 2010), 35-48.

BÁRD Károly: *Az ártatlanság védelme*, IN: AZ EURÓPAI BÜNTETŐJOG KÉZIKÖNYVE. (Kondorosi Ferenc, Ligeti Katalin (szerk.), Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008), 710-714.

BÁRD Károly: *The EAW and the Hungarian Constitution*, IN: THE EUROPEAN ARREST WARRANT AND ITS IMPLEMENTATION IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION. (Gorski Adam, Hofmanski Piotr (szerk.), Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2008), 280-287.

BÁRD Károly: *Kontinentaleuropäische und angelsächsische Elemente in den Verfahrensregeln internationaler Strafgerichtshöfe*, IN: INTERNATIONALE STRAFGERICHTSBARKEIT – STATUS QUO UND PERSPEKTIVEN: STRAFVERFOLGUNG UND STRAFVERTEIDIGUNG VOR INTERNATIONALEN STRAFGERICHTSHÖFEN. (Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag (NWV), 2005), 53-70.

BÁRD Károly: *Az Európai Emberi Jogi Egyezmény szerepe az "európai" büntetőjog alakításában*, 3 BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓ (3) 3-12 (2003).

BÁRD Károly: *Büntetőjog: általános rész* (Ligeti Katalin, Bárd Károly, Gellér Balázs, Wiener A. Imre (szerk.), Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2003).

BÁRD Károly: *Igazságszolgáltatási reform és jogalkalmazói szerepek*, IN: TÁRSADALOMISMERET ÉS TÁRSADALOMKUTATÁS AZ EZREDFORDULÓN. (Bóhm Antal, Guba László (szerk.), Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002), 90-98.

BÁRD Károly: *Trial and Sentencing : Judicial Independence, Training and Appointment of Judges, Structure of Criminal Procedure, Sentencing Patterns, the Role of the Defence in the Countries of Transition*, 7 EUROPEAN JOURNAL OF CRIME CRIMINAL LAW AND CRIMINAL JUSTICE (4) 433-447 (1999).

BÁRD Károly: *A büntető eljárási törvény tervezete az európai jogfejlődésben*, 53 JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY (4) 121-125 (1998).